

НАД КНИГОЮ ПЕРЕМІН (ІЗ МАРГІНАЛІЙ)

Світовий пейзаж упродовж усього кількох останніх політичних «сезонів» перемінився.

Десь століття тому наш земляк Микола Лесков у своїх незрівнянних «Печерських антиках» ужив чудернацьке слівце — «перевертон». Затим це слівце несподівано вигульнуло у мові зошенківських персонажів — десь поміж «Великим Жовтнем» і «великим переломом». Сьогодні, при спогляданні згаданого «пейзажу», згадується саме цей лінгвістичний «антик».

Що далі?

Невдовзі після «перевертону» — 1989-го, після шереги середньоєвропейських «оксамитних революцій», американський професор японського походження Фукуяма написав статтю під назвою «Кінець історії», що її віддрукували чи не всі респектабельні газети і тижневики світу, — статтю, що у ній, керуючись історіософськими настановами Гегеля та його близького російсько-французького епігона Кожева (Кожевникова), автор проголосив остаточну, ба навіть наїчну перемогу «правової держави», господарчо відповідного їй «вільного ринку» і у зв'язку з цим — ніби затухання історії, аж її «кінець».

Цього «кінця» професор Фукуяма очікував — чи не з самого початку політично-юридичного та економічного «перевертону» у цойно зліквідованому «соцтаборі» (чи принаймні у найближчий, саме в «кілька сезонів», часовій перспективі).

Серед іншого, з приводу марксизму він висловлювався так: сьогодні марксистів можна знайти лише серед професорів Каліфорнійського університету, які отримують дев'яносто тисяч доларів на рік.

Отож, «кінець історії», спрогнозований за допомогою кільканадцяти справді сенсаційних повідомлень мас-медіа-1989 і гегелівської «понятійної» апаратури, був проголошений, а затим загалом підтриманий в академічних і навіть політичних колах.

Нині, на початку 1994-го спробуємо співміряти цей прогноз-діагноз уже з іншими повідомленнями мас-медіа. З Балканів, Кавказу, Середньої і Передньої Азії, тих чи тих ділянок Африки, Мексики, Антіл і т. д. Нарешті, із Росії, що її історія вочевидь не «закінчується», а в якихось своїх воднораз і фундаментальних, і загадкових якостях — тільки «починається». Нарешті заглянемо у власні українські вікна — і затим виглянемо із них.

Зрозуміло, якщо «кінець історії» — це особливий псевдонім Апокаліпсису, за яким у певному онтологічному просторі, після певних Подій, «часу більше не буде», то до цього філософсько-теологічного трону варто прислушатися. А якщо «кінець історії» — це початок якогось геть вирівнянного її стану, позначеного повсюдною ідилією «правової держави» і «вільного ринку», то це вже академічний антикваріат,

похідне від ілюзій 1989-го, велими притаманініх тим немарксистської орієнтації американським професорам, котрі отримують платню не меншу, аніж їхні каліфорнійські колеги, що залишилися при своїх ідеологічних галюцинаціях.

Андре Мальро — десь у розпалі «холодної війни» і появі її специфічного продукту — «третього світу» — висловився так: світ став схожим на мої книги.

Книги Мальро — то ніби «інферно» новітньої історії, її наскрізь розпечено пекло, що у ньому єдино сіжою виявляється людська кров, яка там ллється безперстанку і без упину.

Сучасний світ уже рішуче на всіх своїх «дистриктах», дільницях, регіонах, від уже зовсім знайоміших у своїй людській «стилістиці» великих міст — «світових міст», як колись їх називав Шпенглер, — до найглуших, нібито «найпропенційніших» своїх куточків — став схожим саме на те романне пекло — власно, на його геніальне романне передчуття).

Рішуче всі виміри, страти, шари, рівні цього світу, всі його люди і становища сьогодні до краю, до останнього свого подиху поглинуті історією. I, всупереч американо-японському професорові, нема кінця тому «ангажементові» (слівце, що його колись запропонував Сартр для означення тієї літератури, яка, замість своїх суто «інтимних», «іманентних» естетичних справ, виказувала бажання асистувати справам соціологічним і просто політичним).

Свого часу ультраавангардист Хлебніков збирався написати п'есу, що в її виставі мали зіграти всі без винятку жителі Землі. Схоже на те, що драматургія сьогоднішньої історії запропонувала нам саме таку п'есу. I річ не лише у безперстанних «сенсаціях», що їх сьогодні вже не може кодифікувати-систематизувати і найправніший історик чи політолог. Річ саме у повсюдному історичному «ангажементі» людства, яке, з одного боку, прагне спокійного, саме «приватного» існування, забезпеченого згаданими інститутами «правової держави» та «вільного ринку», а з другого, так само безперстанку і поспіль, опиняється у тих екзистенційних вимірах, що астрономічно далекі від бодай подоби того «приватного» існування, згаданої ідилії-пасторалі.

I все ж таки спробуємо бодай почасти структурувати «броунівський рух» сучасних історичних стихій, провести хоча б приблизну їхню кодифікацію.

У вихорах-віхолах новітньої історії (цікаво, іронізує над цим академічним епитетом російський вчений Михайло Тефтер, а як же тепер належить називати те, що у світі діятиметься далі? Принаймні за нашими спостереженнями «кінець історії» нинішній її ситуації зовсім не пасує), власне, історії «Столітньої війни», що нею є «некалендарний Двадцятий вік» (Ахматова) — десь від першого сараєвського пострілу — 1914-го до тієї стрілянини, що триває там і досі, з найбільшою силою виявили себе три мегалічні тенденції, які вибрали в себе рішуче всі сили і маси, всі енергетичні поля світу: «ліберальна демократія», «комунізм» і «фашизм». У цих тенденцій різна генеза, суспільна архітектура, політична географія, зовсім не скожі «аксіології» (система цінностей), проїдні персонажі і т. п., але вся історія Столітньої війни-ХХ постає як їхня часто-густо страшна полеміка, саме моторошна «взаємодія».

Сьогодні, здавалося б, перемогу здобула «ліберальна демократія» в її євроамериканській

редакції, що й змусило японо-американського автора оголосити кінець історії.

Що ж, уже пізній Віктор Гюго з його безперечною риторикою оголосив якобінський Конвент-1793 «Гімалаїми історії», «можливо, її найвищою точкою». Знав би він, що рівно через два століття після тих «Гімалаїв» російський письменник, що йому десь від появи «Архіпелагу ГУЛАГу» так послідовно патронує «ліберальна демократія», урочисто відкрив пам'ятник її вандейським опонентам — саме як носіям далеко вищого й авторитетнішого за ней історичного інстинкту. (Згаданий же Мальро згадану ж риторику Гюго взагалі назвав «старечим занудством».)

А ось 1921 рік, зеніт «червоногвардійської атаки на капітал» (Ленін), коли один із полководців цієї атаки, Лев Троцький, кличе свого батька, старого українсько-російського поміщика Давида Бронштейна, до Кремля і зустрічає його словами: а ти ж не вірив у торжество нашої правди! За словами сина, батько «обережно» відповів йому по-українськи (як він звичайно розмовляв): хай цього разу... твоя правда виявиться старшою за мою. Того разу...

I, нарешті, що залишилося — від суто фашистських, надамбітних проектів доби їхнього «першісного» ідеологічного нагромадження — від «тисячолітнього рейху» чи «Великої азійської співдружності» і т. п.

Але хто сьогодні скаже, — зрозуміло, за винятком професора Фукуяма, — яка з цих тенденцій (звичайно, після необхідних трансформів, метаморфоз і просто травестій) раптом з'явиться на самісінському гребні чергового Дев'ятого валу історії, — або, навпаки, не дістане дна завтрашнього чи навіть сьогоднішнього, такого збуреного історичного океану?

...Не встиг затихнути «читацький резонанс» навколо тієї «статті», як північноамериканський електорат обрав президентом — фактично «соціал-демократа», легітимного ніби онука рузельтівського «нового курсу», — «курсу», що його Томас Манн вважав найбільш легітимним проявом «справжнього соціалізму», носієм «справді автентичним» «комуністичних рис», а тим часом на батьківщині автора статті в уряді з'явилися міністри-соціалісти, а парламент очолила таки теж соціалістка, що означало фундаментальну поразку японської «ліберальної демократії».

...На порозі 60-х, у розпалі війни «третього світу» з «першим», великий речник того першого (тобто «третього»), Франц Фанон, велими хвалив «світ другий», що він навіки зліквідував такий анахронізм як «національні держави» «типу прибалтійських», бо у світі взагалі є не стільки «нації», скільки «багаті», і «бідні», панівна «європейська раса» й упосліджена нею «афро-азійська»... На тому з'їзді політично покійної суперпартії, з якого і почалася «перебудова», про «національне» теж говорилося як щось і архаїчне, і водночас уже цілком вирішene — тільки, на відміну від Фанона, один-единий раз (у промові ташкентської депутатки, яка пишалася інтернаціональною ідилією у своїй сім'ї — і ширше, у «радянській»...)

Складається враження, що найменша спроба остаточної суспільно-історичної діагностики чи не одразу ж супроводжується якимось чи не комічним (або принаймні трагікомічним) ефектом...

Щось схоже на пацифістський прогноз

періоду «пізнього вікторіанства» (90-і XIX): війна тепер, хвала прогресу, неможлива, бо винайдена страшна зброя — кулемет...

Хто, напередодні останніх парламентських виборів у Росії, включаючи всіх їхніх пропагандистів, зважився б твердити, що фактичну перемогу на них здобуде фашистська партія?! Але хто у розпалі «перебудови» міг би уявити, що фашистська партія матиме назву — «ліберально-демократичної»? Хто в добу «рейганоміки», навіть на основі найпарадоксальнішої політичної «астрології» передбачав би появу в Овальному кабінеті фактично «лівого» — в американському його варіанті кінця 60-х — початку 70-х — вигодуваного тогодчасною ліворадикальною і лівліберальною «контестацією», що у ній поєднувалися — неомарксистська міфологія, психodelічна «травиця» і, зрозуміло, саксофон?

Ми звикли до публіцистичного ліберального тропу про спорідненість фашизму і комунізму — але так само, як і до лю того політичного їхнього протистояння, аж до війни та ще й світової. Коли в камеру Тельмана входили нацистські слідчі, він мовччи повертається до них спиною, обличчям до тюремної стіни.

І раптом — бразильські газети, дивуючись, повідомили, що тамтешні комуністи і фашисти спільно протестують проти тамтешньої ж «приватизації»...

А невдовзі, 17 березня 1992-го, автор цих рядків побачив у Москві, на Манежній, комуністичних і фашистських демонстрантів, які, вкупі з усією своєю «символікою», у режимі абсолютноного політичного консенсусу, — тут протестували вже проти російської «приватизації». Треба було чи не кілька «сезонів», щоб російська ліберальна публіцистика виробила епітет — «червоно-коричневі»...

Складається, отож, ніби планетарне враження якоїсь трагічної діалектичної триади всіх згаданих тенденцій, якоїсь непевності в їхніх тактиках і стратегіях, у самих їхніх гаслах-паролях-жаргонах.

...Не встигли «оксамитні революції» легітимізувати свій одвертий «тетчеризм», мобілізувати до кінця риторику «вільного ринку», як чи не весь посткомуністичний середньоєвропейський електорат проголосував за «лівих» — від Естонії (на виборах до місцевого самоврядування) і далі, через Польщу і Литву, з їхніми «лівими» кабінетами, до Греції з її лідером-соціалістом.

Ось уже котрий місяць уряд США вимагає від військової хунти Гаїті — доконечної легітимації тамтешнього президента, вчоращеного комуніста...

...Що таке — сучасна Італія, де оголошена ніби «перебудова», з переконливими успіхами двох сил, які ось-ось теж об'єднаються, — «лівими» і «правими»?

Фашизм — це параноя «національного», страхітливий «акцент» на ньому. Історичний фашизм зазнав поразки, але, зрозуміло, «національне» залишилось, і сьогодні, на всіх ділянках «найновітнішої історії», вибуває у різних пристрастиях і судомах, які засвідчуєтъ крах ліберальної міфології про ...крах «націоналізму». Справді, найбільш екстремістські і найбільш амбітні його доктрини — типу націонал-соціалізму — ніби відійшли у минуле, але насправді то лише мі фізично й хронологічно дистанціювалися від Планетарного розгулу цих доктрин.

«Національне» ж у тисячах своїх проявів — і упослідженості, й агресії, і цілком справедливих та тверезих вимог, і неймовірних фата-морган-галюцинацій — залишилося.

Так само залишається тисячолітня мрія людства про соціальну справедливість у всьому її діапазоні — від власне комуністично-«марксистсько-ленінської» її інтерпретації до здорового «реформістського» глузду у країнах «соціально орієнтованого ринкового господарства».

На Мадагаскарі є партія, очолена університетським професором, під назвою «Влада — бідним». Нещодавно один російський ліберальний соціолог подав дефініцію — «комунізм як фашизм бідних». Доволі точно, але ж ця дефініція не унеможливлює існування — і «бідних», і їхнього політичного примітиву (приміром, у вигляді згаданої партії).

I так само продовжує своє існування — від доби грецького поліса з його діловою високоінтелектуальною «грецькою буржуазією», як казав наш земляк, історик Михайло Ростовцев, з-перед доби «спільногор торгівельного простору», цієї останньої сенсації буржуазії американської, — «ліберальна демократія». I незрідка — продовжує у тому агресивному вимірі, що його Ромен Роллан називав «імперіалістичною демократією».

...І ось сучасний світ постає як несамовита «гра» цих трьох його першоначал — не завжди розумна і завжди не «коректна».

Але, як бачимо, не варто заперечувати хай частинну, але очевидну правду — кожного із цих начал.

Спробуймо заперечувати «соціальний захист», цей безвідмовний обертон комунізму — і він кинеться тигром на історію із якого-небудь «Білого дому» чи відповідного йому електорату.

Хай хтось зважиться занехтувати «національним» — і воно негайно обернеться «Сухумі», «Карабахом» чи «Балканами».

Гітлер початку 30-х якось на прохання англійського журналіста мав якнайлаконічніше сформулювати свою доктрину, своє політичне ж першозавдання. I, подумавши секунду, він відповів: «Викреслити з історії французьку революцію». Наслідки цієї спроби відомі: Столітня війна 1914—1990-х років, це криваве «редагування» світової історії, що у її фактуру французька революція ввійшла назавжди.

I все ж таки, ризикуючи повторити геройню гоголівського «Одруження» з її бажанням об'єднати фізіогноміку у своїх женихів задамося питанням: можливий історичний шлях справді автентичної «конвергенції» всіх цих начал? Не безглупого їхнього конфлікту — а саме діалектичного взаємопроникнення? Принаймні спочатку діалогу, а затим і синтезу?

Не виключено, що це — чи не єдиний шлях і просто шанс світової цивілізації.

На всіх інших шляхах-чорнотропах — саме трагічно-частинне вирішення людських проблем, ба навіть їхнє нагромадження до якоїсь критично-історичної маси, до того чи того чергового «перевертону».

Якийсь грандіозний історичний гіперкомпроміс — єдине, що залишилося тому спектаклеві людської усесвітньої життєдіяльності, що його драматургію, слідом за безумним генієм, ніби розписує сучасність. «Кінець історії»...